

A *Hymnus* paraklétoszi szerephagyománya

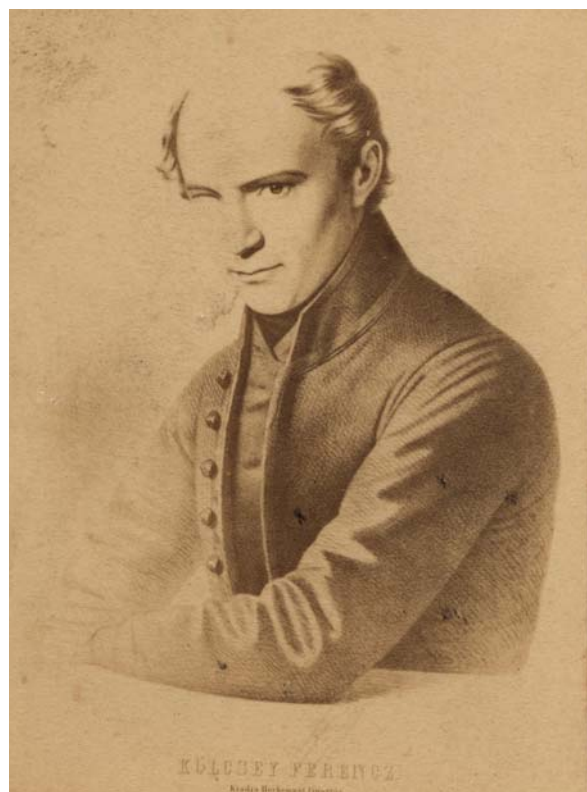
■(részletek)

DÁVIDHÁZI PÉTER

Lépünk hátra, hogy a részletekből összeálló egészet, s még hátrább, hommage à Northrop Frye,¹ hogy az egész archetípust felismerhesük. A *Hymnus* szerepmintájának azonosításához tanácsos messzebről pillantanunk e költeményre, mint azok tették, akik egy-egy sorára, szintagmájára, netán csak szavára összpontosítva igyekeztek előzményeket vagy megfeleléseket felkutatni, bejárva értük a régi magyar irodalom és a *Biblia* messi tájait. Hátrább lépve, s most az egyszer akár elmosódni engedve a nyelvi részletek fenséges textúráját, immár föltehetjük alapkérdésünket: mindazzal, amit mond, a költeményben megszólaló alany végső soron milyen szimbolikus cselekvést hajt végre, s mit szeretne voltaképpen *élni* beszéde által? Ha így tesszük föl a kérdést, válaszból máris kirajzolódik az irány, amelyben elindulva visszajuthatunk e szerep nagy ősmintájához: egy közösség nevében és érdekében szószólóként *közbenjár*, hogy *kiengesztelje* Istent. Ennek értelmében a *Hymnus* cselekvésmintájának a szakirodalomban különkülön és váltogatva emlegetett kétféle értelmezését, szakrális, vagyis (nemzeti) imaként,² illetve világi, amennyiben jogász retorikájú védőbeszédként³ való felfogását egyaránt visszavezethetjük közös logikai ősmintájukra, egy bűnös (egyén vagy közösség) szószólójának engesztelő közbenjárására a legfőbb (világi vagy transzcendens) hatalomnál, kedvező elbírálásért. Ugyanígy vezethetjük vissza a vers alanyának korábbi szerepmeghatározásait (pap, prédikátor, védőügyvéd, tolmács, szószóló) a közös vonásaikat nagyszabású egységbe foglaló mögöttes ősmintára, az egyszerre égi és földi lényegű pártfogó, a Paraklétosz, a (nagy kezdőbetűvel megkülönböztetett) Szószóló archetípusára. A 'paraklétosz'

eredeti (joggyakorlati) jelentése szerint ugyanis a vádlott mellé kirendelt (para-kaleo, ad-vocatus) védőügyvédre utalt, s a Bibliában János első levele ezt a jelentést alkalmazza metaforikusan Jézusra, mégpedig kétirányú közvetítésre célozva: Isten parancsolatait közvetíti az embereknek, s az emberek ügyét képviseli támogatólag Isten színe előtt. „En fiatskaim, ezeket írom néktec, hogy ne vétkezzetec, hogy ha valaki vétkezendic, vagyon szószólónc az atyánál, az igaz Jesus Christus. Es ő az mi bűneinkért engeztelő; nem czac az mi bűneinkért pedig, hanem mind az egész világnac bűneiért” (1 János 2,1–2,3).⁴

(A Károli-Biblia, amelyet Kölcsey használt, itt szószólónc fordítja a „paraklétosz”-t.)⁵ Távorról és kicsiben, de erre hasonlít, hogy a *Hymnus* alapgesztusában a himnuszok eredeti lényegét adó dicsőítés (itt Isten jótetteinek magasztaló felsorolása a második és harmadik versszakban) immár alárendelve betagozódik egy olyan könyörgésbe, mely a magyarság vétkei miatt haragvó Istent („Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben,”) akarja kiengesztelni: „Szánd meg Isten a' Magyarat”. Tekintsünk el most az engesztelő érvelés mikéntjétől („Mebűnhödté már e' nép / A' múltat 's jövendőt!”), annak sokat vitatott teológiai problémáival együtt, melyek messzire vezetnének és elterelnék figyelmünket a szerephagyomány folytonosságáról. (Megtárgyalásuk egyrészt teológiai szakértelmet igényelne, másrészt a paraklétoszi szerep jézusi megtestesüléséhez képest csak azt az alapkülönbséget finomíthatná tovább, hogy a *Hymnus* szószólója egyáltalán érvel az engeszteléshez, Jézus ellenben maga az engesztelő áldozat az emberek vétkeiért, így paraklétoszként közbenjárva nem kell érvelnie, és váltságműve amúgy

is fölöslegessé tenné a kérdést, hogy az emberek saját szenvedéseikkel megbűnhődtek-e már bűneikért vagy sem.) Szorítkozzunk a távolabbról felismerhető hasonlóságra, a *Hymnus*ban megszólaló alany és a paraklétoszi szerephagyomány közös cselekvésmintájára, mondhatni a művelet archetípusára (vétkes közösség szószólójaként pártfogón közbenjárni egy fensőbb hatalomnál), hogy e távoli enyészpont perspektívájából kirajzolódhasson, hogyan függ össze e szerephagyomány mentalitása jegyében a *Hymnus* Kölcsey más (szépirodalmi és jogász) műveivel, értekezésben kifejtett vallási gondolataival és saját vallásgyakorlatával, sőt a magyar kultúra egy reprezentatív költői szerepértelmezésével, mely nyomot hagy Kölcsey utóéletében, tovább követhető Kazinczy, majd főként

Petőfi kései ünneplésének nyelvi és rituális megnyilvánulásaiban, s máig sokféleképp érezteti hatását.

Paraklétoszi szerepmintája révén a *Hymnus*, sőt Kölcsey másutt is felbukkanó költői feladatértelmezése ősrégi vallási hagyományhoz kapcsolódik. A *Biblia* két nagy részének felfogása e szerepről összefügg. Az Ószövetségben Ábrahám engesztelő érveléssel közbenjár Szodomáért az Úrnál, aki „az egész föld bírója” (1Mózes 18,20–33), Mózes imádkozik a fáraó népéért

(2Mózes 8,28–30). A közbenjárás itt a próféta hivatásának részei közé tartozik: a nép, sőt a királyok is Jeremiáshoz for-

vetségi minta azonban többféle régebi elemet egyesít: mint kimutatták, a paraklétosz joggyakorlati fogalmával élve János hézagmentesen érvelésébe illeszt egy archaikus tágabb szerepkört, melyben a tárgyaláson megjelent befolyásos pártfogóktól a hatóságot megindítani hivatott síró-rívó hozzátartozóikig vagy akár a bírakat megfenyegető (fizetett) közbekiabálókig sokféle világi szerepváltozat társul az Istent imával és égő áldozattal engesztelő büntelen főpap vallási ösképével.⁶ A *Hymnus* költője a magyar nép „zivataros” (értsd:

16–17.) századainak prédikatori szerepébe visszahelyezkedve szintén több-

velében Szószólóként értelmezett „igaz” (értsd: igazságos) Jézus közbenjárását utánozza az Atyánál, a további büntetés elengedését remélve. „Szánd meg Isten a' Magyart / Kit vészek hányának, / Nyújts feléje védő kart / Tengerén kínjának. / Bal sors a' kit

régen tép / Hozz rá víg esztendőt, / Megbűnhődte már e' nép / A' múltat 's jövendő!”

Kölcseyt alkotának több alapvonása és külső körülmények predesztinálták arra, hogy költeménye föld és ég határán, közbenjáróként engesztelve szólaljon meg. A nagy előkép körvonalait őrző szerep olysalakít kívánt, akinek egyaránt jussa van a földhöz és az éghez, aki ráadásul egyszerre írás- és törvénytudó (a rábeszéléshez ösztönös vagy tanult retorikai képességre van szükség, vagyis a szavak emberére, a tárgyalás lefolytatásához ezen kívül a jogi előírások és transzcendens parancsok ismeretére), végül aki maga büntelen volt, amíg a közösséggel azonosulva annak bűneit magára nem vette. Mivel a *Hymnus*t Kölcsey írta, senki sem vonhatta kétségbe, hogy lírai alanya joggal beszél egy nemzet szószólójaként, s hogy közössége egész történelmi múltját képviseli, de az sem lehetett vita tárgya, hogy illetékes a magyarság nevében Istenhez szólni. Vallási és hazafias érzelmeinek összeolvadását korán észrevették;¹⁰ ugyanígy megfigyelhető, hogyan siet segítségére a jogászai képzettség az összeforrt hazafias és vallásos érületnek: az ima ezért lehet egyúttal szakszerű retorikával kimunkált védőbeszéd a végső, transzcendens bíró előtt. Javára válhatott a szerep hitelességének, hogy kortársai szűziesnek, s valahogy életen kívülinek látták a sápadt, fél szemére vak, szokásaival környezetétől eltérő költőt, aki mintha azért lett volna egyszerre őshonos és idegen a saját hazájában, sőt talán a földön, mert az emberföldötti szférából kapta megbízatását. Kölcsey alakja mindkét vonatkozásban annyira lenyűgözte kortársait, hogy már közvetlenül halála után felmagasztosult, tiszteletet parancsolóan védve emlékét; mi több, fiatalabb íróársai szemében költőnk nemcsak hallatlan erkölcsi tekintélynek örvendett, hanem kifejezetten paraklétoszivá lényegült. [...]

Kölcseynek nagy része volt abban, hogy a reformkorban a költői szerep a *Hymnus* lírai alanyának szerepmintája jegyében értelmeződött át, összhangban a hazáról és az irodalomról alkotott fogalmak korabeli szakralizálódásával, e fogalomkör szókinccsének, analógiáinak

dulnak, hogy képviselje őket az Úr színe előtt, kérdezzon tőle valamit számukra vagy könyörögjön értük valamiért (Jeremiás 21,2; 37,3; 42,1–4), a legkorábbi példa erre Ámos, aki álmában közbenjárt Jákobért (Ámos 7,2–3; 7,5–6), s a könyörgés általi közbenjárás

megkísérlése az igazi próféta ismerveként van feltüntetve (Jeremiás 27,18); az Újszövetségben viszont a paraklétoszi szerepnek része a prófécia, hiszen a Jézus távoása után eljövő másik paraklétosz többek közt a jövő feltárással segít (János 16,13). A próféta és a paraklétoszi szerep bibliai érintkezése teszi majd lehetővé, legalábbis logikailag, hogy a *Zrínyi második* énekében Kölcsey a próféta (vateszi) megszólalást ugyanazon versen belül váltogassa a paraklétoszival, amely azonban itt a sorsot kérleli. Az újszö-

regei vallástörténeti utalásrendszerrel dolgozik: a paraklétoszi szerephagyomány szellemében kérleli az ószövetségi mennydörgő haragú (de villámával zeuszian lesújtó) Istent, (aki a „védő kart” is mintha vagy ószövetségi kinyújtáná,⁷ vagy aigiszként tartaná⁸ a magyarok fölé),⁹ érvelésének a bűn és bűnhődés megfelelő arányára apelláló logikája, sőt talán az áldozat megtérülését váró és hiábavalóságát felpanaszoló eszjárás („S ah szabadság nem virul / A' holtak véreből,”) is inkább ószövetségi eredetű, ám a vers könyörgésének egésze, egy közösség szószólójaként fellépő alanyának beszédhelyzete, a keretül szolgáló első és utolsó versszak engesztelő alapgesztusa eközben (akarva-akaratlanul és mutatis mutandis) egy láthatatlan újszövetségi mintához igazodik, azaz a János első le-

és szertartásvilágának vallási átszíneződésével és allegorikus rendszerré fejlődésével, benne nem utolsó sorban a költőnek mint transzcendens ihletű útmutatónak egyéb szerepváltozataival (szent, mártír, próféta), amely ettől fogva sokáig meghatározza a költői magatartás önértelmezéseit is, oly maradandóan bevésődve a köztudatba, hogy akik később politikai célokra akarták mozgósítani, bizony számíthattak rá. Nem maradhatott hatás nélkül, hogy Kazinczyról szóló emlékbeszédében

(mely 1833-ban a Muzáriumban és a Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben egyaránt megjelent) megrendítő képet festett az újabb irodalom korszaknyitójaként tisztelt literátor életáldozatáról. Bár itt a „végzet” (tehát nem Isten) akaratát látja a múlt nagy magyarjainak (kortársaik részvétlenségétől kísért) önfeláldozó munkásságában, s általánosítva is megjegyzi, hogy előzetes áldozat nélkül ritkán születik bármi jó, a „sors” eszközének látott Kazinczy áldozatát mégis egyértelműen vallási képzettársítással előbb (megnevezetlenül) Mózes szerepéhez hasonlítja („felszázadig küzdött a pusztában, s egy messze pillantás az Ígélet földébe lőn minden jutalma”), majd (ugyancsak név nélkül, de a merész analógia öntudatlan elfogadtatását ezzel alighanem megkönnyítve) Jézus bűnmegváltói halálának mintájára értelmezi („véráldozatnak képelem a szent öreget, mely a nép bűneiért utolsó hörgései közt vonaglik”),¹¹ előképét teremtve meg ezzel a következő évtizedek vallási, nemegyszer jézusi szimbolikájú Kazinczy-képének, mely majd az 1859-es centenáriumi ünnepeken éri el csúcspontját, bizonyosan hozzájárulva a költői szerep köztudatbeli szakralizálódásához. A Kazinczy-ünnepély alkalmából a Vasárnapi Újság újraközölte Kölcsey emlékbeszédét, melynek szakrális utalásai azonnal megtalálták helyüket az ünnep vallási hasonlatrendszerében: a pesti megemlékezésen Szász Károly versében az ünnepezt „tűz-oszlop”, a mindenkori „Mózesek” egyike, Toldy beszédében „lángoszlop”, Tompa költeményében „Szent”; egy eperjesi beszédben „a Honszellem szentje”; az országszerte elhangzó

szónoklatokban ő a nyelv és irodalom „apostola”, „hitvallója”, „missionáriusa”, „vértanuja”, sőt „megváltója”, aki szenvedésteli élete során gyakran „hallotta a »feszítsd fel« szót”.¹²

Mindebből a költő paraklétszi szerepmintájának jelentőségét nemcsak

az íróvilág, hanem a szélesebb s tán tanulatlanabb köztudat is megértette, sőt szükség esetén használta is. Halála után Petőfi alakja mindinkább ilyen szerepet kap; folyamodni lehet hozzá, hogy közbenjárjon Istennél egy-egy kérés teljesítése végett. A Petőfi-kultusz változó politikai környezetében vissza-visszatérő közös lélektani sajátosság, hogy a transzcendens, sőt felismerhetően jézusi attribútumokkal ellátott költőre olyan szószóló és közbenjáró szerepét osztják, aki közvetíteni tud ember és Isten közt, közülünk való, mégis felsőbb lény, ide is, oda is tartozik, s így alkalmas arra, hogy evilági ügyeknek megnyerje a természetfölöttit, és reményekre jogosítsa fel a közösséget, amelyet képvisel. [...]

Paraklétszi megszólalásával a *Hymnus*, a legszélesebb körben megtanult, leggyakrabban hallott, s ezért a köztudatban legmélyebbre ivódott magyar vers változó ideológiájú korokon át fenntartotta a költői hivatás Istennél közbenjáró, egyszerre hazafias és szakralizált értelmezésének lehetőségét.

Mint e szerepértelmezés utóéletéből látható, Kölcsey közvetve segített jézusi attribútumokkal (megváltói életáldozat, feltámadás) utólag elláthatóvá tenni a reprezentatív költő képzetét, középpontot adva a transzcendens ihletű útmutatói szerep egy-egy tulajdonságra szűkített alváltozatainak (vatesz, próféta, szent, vértanú), összhangban e szerepfelfogás egyéb szemléleti és stílusbeli vonzataival, az irodalom komoran magasztos funkciójának jellegzetes felfogásától az irodalomról érkező kritikai vagy irodalomtörténeti műfajok emelkedett retorikájáig. A költői szerep paraklétszi mintája beilleszkedett a közösségi öngigazolás védelmi alapformái közé; a lírai alany engesztelő közbenjárása Istennél lényegében hasonló vindicatio, mint az elbeszélés általi közösségi öngigazolás a hőseposztól az irodalomtörténet-írásig. S a közösségi ügy védelme holtuk után is feladatuk marad a köztudatban transzcendens hatalommal felruházott nagy magyar költőknek, sőt költői szerepük lappangó szakrális ősmintáiról, köztük a paraklétsziról utólag bizonyosodhatunk meg igazán: ahogy a *Hymnus* alanya közbenjár Istennél a magyarságért, úgy fog Erdélyi János epigrammája az elhunyt Kölcsey szelleméhez fohászkodni, hogy az járjon közbe hazája ügyében az emberek atyjánál, s úgy fohászkodnak majd későbbi szónokok Petőfi szelleméhez, hogy járjon közbe a megcsönkített országot kiegészítéséért vagy a kisémmizett

szegények felkarolásáért. A paraklétszi megszólalás a magyar kultúra jellegzetes történelmi alapszólaimainak egyike, melynek hosszan kitartott véghangzata mára elhalkulhatott, de nem enyészett el, s a *Hymnus*ban tisztán hallható.

1 Northrop FRYE: *The Archetypes of Literature = 20th Century Literary Criticism. A*

Reader, ed. David LODGE, London, 1972, 427.

2 HORVÁTH János: *A Hymnus (1823. január 22.)*, Napkelet, 1923, I, 98.; HORVÁTH János: *Tanulmányok*, Bp., 1956, 185.

3 ÚJVÁRI Lajos: *Kölcsey és Hymnusa*, Új Magyar Museum [Kassa], (2) 1944/4/2, 196–205.

4 *Szent Biblia*, ford. KÁROLI Gáspár, Vízoly, 1590.

5 Vö. René GIRARD: *Le Bouc émissaire*, Editions Grasset & Fasquelle, 1982, 305.

6 Hans-Josef KLAUCK: *Der erste Johannesbrief*, Zürich, Braunschweig, Neukirchen-Vluyn, 1991, 103–105.

7 Vö. Papp Vilmos cikkével, mely 5Mózes 26,5–10 analógiájára értelmezi e sort. *A reménység himnusza*, Keresztyén nevelés, 1996/4, 4.

8 Erre a lehetőségre Szilágyi Márton hívta fel a figyelmemet; ezután köszönöm neki.

9 A „feléje” szót e versben (Kölcsey kelet-magyarországi, „e”-ző nyelvjárására hivatkozva) már Martinkó András ’föleje’ értelemben olvasta, aki ezt a (helyes) olvasatot így indokolta: „Védőpajzsot, védő kart nem valaki felé szoktunk nyújtani, hanem valaki fölé szoktunk tartani.” (MARTINKÓ András: *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* Bp., 1983, 106–107.) De a mi szokásunk mint analógia itt félvezető, hiszen hiába nyújtanánk valaki fölé védőpajzsot, „ha küzd ellenséggel”, azzal csak a felülről érkező csapások vagy lövedékek ellen védenénk meg, de az előlről, oldalról vagy hátulról jövőekkel szemben nem; az utóbbiakat csak akkor háríthatja el a küzdő fölé nyújtott védő kar, ha az egyszerre minden irányból tud oltalmazni, ami már csak természetfölötti módon lehetséges, ahogy például Zeusz tehet sérthetetlenül egy harcost az aigisz fölébe tartásával.

10 GYULAI Pál: *Kölcsey Ferenc = GYULAI Pál: Emlékbeszédek*, I–II, 1902, I, 292.

11 KÖLCSEY Ferenc: *Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett = Kölcsey Ferenc Összes Művei*, s. a. r. SZAUDER Józsefné és SZAUDER József, 1960, I, 715, 722.

12 TOLDY Ferenc: *Pillantás Kazinczy írói pályájára = Toldy, 1888*, II, 176–191.; *Kazinczy Ferenc évszázados örömemléke Eperjesen*, november 1. 1859. esztendőben, Sárospatak, 1859, 6–7, 9.; Kazinczy-emlény, 1860, 172.; Szabó, 1860, 2, 54.

